

11. Повісок Є. Релігія як основа світогляду людини в англійській романістиці XIX століття. *Мови та літератури у полікультурному суспільстві: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (14 листопада 2014 р.). Маріуполь: МДУ, 2014. Частина 1. С. 73–75.

12. Турченко В. Скромність у мовній картині світу вікторіанської епохи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2014. № 78(1124). С. 47–51.

13. Фоміна О. В. Твори Редьярда Кіплінга як історичні джерела з трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2013. № 10. С. 159–163.

Сауляк Анастасія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

БЛАГОДІЙНИЦТВО СУМСЬКИХ ЦУКРОЗАВОДЧИКІВ ХАРИТОНЕНКІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: підприємці, бізнес, благодійність, родинна справа.

Keywords: entrepreneurs, business, charity, family business.

Доба капіталізму позначилася непростими процесами: на одному полюсі суспільства концентрувалося масштабне багатство, на протилежному від бідності потерпала велика кількість людей, які обслуговували все більші економічні потреби перших. У такому глибоко нерівному суспільстві баланс було віднайдено у благодійній діяльності, спрямованій на задоволення найгостріших потреб широких верств суспільства. Протягом «довгого» XIX ст. на українських теренах піднялося кілька поколінь заможних підприємців, для яких опікування соціально вразливими категоріями населення стало частиною їхнього життя. У розвідці до уваги взято родину Харитоненків, яку нерідко називають сумською династією цукро заводчиків.

Голова майбутньої цукрової династії Іван Харитоненко народився 25 вересня 1820 р. у селі Нижня Сироватка (нині Сумська ТГ). Навчався грамоті у місцевого дяка, потім закінчив двокласну церковну-приходську школу, після чого навчався у купця Худокормова в Курську. Окрім нього, в родині було ще шестеро синів, але саме Івану судилося стати знаним підприємцем [4, с. 97].

У 1850 р. у Сумах Іван Харитоненко розпочав самостійну діяльність у співпраці з компаньйоном Іваном Сухановим [4, с. 99]. Їхній успіх розпочався із постачання цукру петербурзьким купцям Єлисеєвим. Згодом Іван Герасимович заснував торговий дім «І. Г. Харитоненко з сином», який проіснував до націоналізації більшовицькою владою у 1919 р. Родина Харитоненків мала високий авторитет у підприємницьких колах [6, с. 88]. Отримуючи суттєві статки від вправно організованого бізнесу, який враховував ринкову кон'юнктуру, вона спрямовувала суттєві кошти на доброчинність.

Оскільки осередком бізнесу Харитоненків було цукровиробництво, гостро постала проблема умов буття робітників цукрових заводів. Особливо важкою була робота в кочегарнях з високою температурою та постійними протягами. Хоча цукровий завод працював сезонно, з вересня до листопада, зміни тривали

по 12 годин [6, с. 76]. Мешкали робітники зазвичай у казармах з великими скупченнями людей. Спостерігаючи за такою ситуацією, Іван Харитоненко всіляко намагався покращити побут своїх працівників, роблячи добродійні пожертви. Родина підприємця долучалася до будівництва церков, парафіяльних училищ. Значні кошти виділялися на допомогу нужденним.

Іван Герасимович зробив чимало добродійних справ, тому після його смерті Міністерством народної освіти було затверджено «Положення про стипендію імені Почесного Громадянина м. Сум дійсного Статського радника Харитоненка при Сумському реальному училищі» – 300 руб. на рік за умови схвальної моральної поведінки та переходу на наступний курс [6, с. 88].

Його син Павло Харитоненко мав інтерес до сільськогосподарських наук. Очоливши родинний бізнес, він при кожному маєтку облаштував дослідні ділянки, а згодом заснував Іванівську науково-дослідну станцію, яка спеціалізувалася на вивченні цукрового буряку та пшениці. Він викупив Парафіївський маєток, де згодом облаштував цукровий завод. Разом із сімейним капіталом Павло Іванович успадкував розуміння важливості благодійництва. Він долучався до гуманітарних проєктів рідного міста Сум, зокрема побудував нову дитячу лікарню Св. Зінаїди з сучасним обладнанням. Опікувався питанням освіти, адже внаслідок відкриття нових заводів зростала потреба в освічених працівниках. Заклади освіти забезпечувались навчальною та художньою літературою, в них значна увага приділялася церковному співу. Випускники цих закладів працювали на цукрових заводах підприємця та в маєтках інших власників. Перебуваючи за кордоном, Харитоненко-молодший відвідував музеї, виставки, цікавився мистецтвом, на батьківщині він фінансував мистецькі проєкти, надавав допомогу молодим митцям [6, с. 188].

Яскравим прикладом благодійництва слугує друга дружина Івана Харитоненка, Наталія Лещинська, розумна та ініціативна людина [1, с. 15]. Вона здійснювала жертвування, даючи кошти, виділяючи будівлі та надаючи земельні ділянки для облаштування соціальних установ. Особливу увагу дружина підприємця приділяла дітям-сиротам, забезпечуючи їх усім необхідним [5, с. 76]. Наталія Максимівна докладала зусиль для адаптації до життя дівчат без батьківської опіки. Вона дбала про їхню початкову освіту, релігійно-моральне виховання, навчання веденню домашнього господарства. Після досягнення 16–17 років вони виходили з притулку та починали працювати економками. Після смерті Наталії Харитоненко ініціативу перебрала її невістка Віра Андріївна, яка, зокрема, звернулася з клопотанням до головного управляючого канцелярією Відомства закладів імператриці Марії щодо розширення програми навчання та отримання випускницями права викладати в початкових класах, підтверджуючи це відповідними свідоцтвами. Відповідь була позитивною, тому Віра Андріївна не втрачала часу і вже з листопада 1906 р. навчально-виховна частина Сумського дитячого притулку зазнала позитивних змін – почали викладати програму навчальних предметів з оновленими додатками та виправленнями [3, с. 10]. У цьому закладі не лише надавали освіту, але й організували медичне обслуговування та відпочинок. Двічі на рік дівчата проходили медичний огляд, 2–3 рази на тиждень до училища навідувалися лікарі, які надавали медичну допомогу. Якщо діти мали потребу в

госпіталізації, їх направляли до лікарні Св. Зінаїди, де вихованки отримували безкоштовну допомогу. Щороку під час літніх канікул дівчата мали змогу відпочивати на дачі в одному з маєтків Віри Харитоненко. Всі витрати брала на себе господиня. Хоча основним джерелом фінансування був депозит Наталії Харитоненко, відсотків з виділеного капіталу було недостатньо, тому Віра Андріївна спрямовувала на ці потреби особисті кошти [4, с. 100].

На початку 1919 р. родина Харитоненків емігрувала за кордон, втративши внаслідок «націоналізації» родинні цукрові підприємства та маєтки [4, с. 103]. У 1995 р. за підтримки українських благодійників було створено Сумський обласний благодійний фонд ім. І. Г. Харитоненка, започаткований з метою надання допомоги людям з обмеженими можливостями, малозабезпеченим родинам і нужденним. Серед науковців точиться дискусія про мотивацію заможних людей до благодійної діяльності. Очевидно, варто брати до уваги сукупність спонукальних обставин: отримання податкових пільг, можливість суспільного визнання, урядові преференції, соціальний статус, освіченість і загострене розуміння гуманітарних проблем. На зламі ХІХ–ХХ ст. традиції доброчинності вкорінилися у підприємницьке середовище настільки, що вони набули спадкового характеру.

Отже, Україна має довготривалу традицію доброчинної діяльності, завдяки якій реалізується один із принципів соціальної справедливості, за яким люди, які спромоглися досягти вершини добробуту, мають допомагати нужденним. Благодійність особливої актуальності набуває у складні для суспільства періоди, недаремно кажуть, що в темні часи видно добрих людей. Доброчинність українських підприємців ХІХ ст. демонструє досвід інвестування в майбутнє, адже внаслідок зовнішнього втручання маргінальних шарів суспільства були витіснені з історичної арени Харитоненки та інші схожі родини, але їхній внесок у соціально значимі проєкти відчувається до сьогодні.

Джерела та література

1. Гадай О. М. Донька Польського купця, дружина українського цукрозаводчика. *Історичний архів. Наукові студії*. 2020. № 21. С. 14–20.
2. Григорьев Д. Н. Востребованные временем. Династия Харитоненко / Д. Н. Григорьев. Сумы: РИО «АСМедиа», 2003. 72 с.
3. Тронько Т. В. Діяльність органів державної влади в галузі жіночої середньої освіти в Наддніпрянській Україні другої половини ХІХ століття: авторефер. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.01.01. «Історія України» / Т. В. Тронько. Запоріжжя, 2001. 19 с.
4. Товстоляк Н. М. Благодійність родини Харитоненків як складник стратегії підприємницької діяльності та культурного розвитку їх українських маєтків. *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 9. С. 97–103.
5. Шушара Т. В. З історії розвитку жіночої освіти. *Рідна школа*. 2005. № 6. С. 76–77.
6. Шудрик І. О., Даниленко Л. А. Династія Харитоненків: Історико-документальне видання. Суми: Вид-во «Слобожанщина», 2003. 192 с.